

Олексій Леонідович ТИМЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права

юридичного факультету Запорізького національного технічного університету

ДЕЯКІ КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ АНОМІЇ

Хоча поняття «аномія» вживалося ще в Античності та у Середні віки, у сучасному розумінні його вперше використав у 1885 р. французький філософ Ж. М. Гюйо, який розглядав аномію як корисне явище, притаманне будь-якому суспільству. Детальний аналіз аномії здійснив відомий французький соціолог Е. Дюркгейм, який в цілому під аномією розумів недостатній ступінь регуляції суспільством поведінки індивідів. В своїй праці «Про розподіл суспільної праці» (1893 р.) цей вчений оцінював аномію як одну з форм аномального розподілу праці, коли він не призводить до соціальної солідарності. В концепції Е. Дюркгейма аномія може бути двох видів – короткочасна (у період кризи) і хронічна, властива бізнес-середовищу. Французький соціолог вважав, що сучасне йому капіталістичне суспільство перебуває в стані аномії: «Криза і стан аномії в промисловому світі не тільки постійні явища, але навіть, можна сказати, нормальні». Короткочасна аномія, на думку Е. Дюркгейма, носить скоріше тимчасовий характер, оскільки виникає в момент переходу від суспільства з механічною до суспільства з органічною солідарністю і виражає «функціональну неузгодженість» [1].

Відомо також, що Е. Дюркгейм використав явище аномії при дослідженні причин самогубств. На його думку, соціальні правила відіграють важливу роль в регуляції життя людей; норми управляють їх поведінкою і люди знають, що слід очікувати від інших, а також, що інші чекають від них. Життєвий досвід людей більш-менш відповідає очікуванням, обумовленим соціальними нормами. Однак під час криз або радикальних соціальних змін, наприклад у зв'язку зі спадом ділової активності та нестримною інфляцією, життєвий досвід людей перестає відповідати ідеалам, втіленим в нормах суспільства. В результаті порушується громадський порядок і відбувається дезорієнтація людей. Е. Дюркгейм виявив, що під час несподіваних економічних спадів і підйомів рівень самогубств, як правило, вище звичайного. Він вважав, що несподіваний занепад і процвітання пов'язані з «порушенням колективного порядку». Соціальні норми руйнуються, відбувається дезорієнтація людей, виникає аномія; все це сприяє девіантній поведінці [2, с. 230].

Праці Е. Дюркгейма створили основу для вивчення аномії. Проблеми аномії та соціальної організації знову потрапляють в поле зору соціологів після Першої та Другої світових воєн, а також значних економічних і соціальних криз [3, с. 6]. Зокрема, інтерес до майже забутої дюркгеймівської концепції відродився після виходу у 1938 р. статті видатного американського соціолога Р. Мертона «Соціальна теорія і соціальна структура». Він суттєво розвинув і модернізував погляди Е. Дюркгейма на аномію. Причину виникнення аномічних ситуацій Р. Мертон убачає в певних умовах людського середовища, в межах якого він виділяє соціальну та культурну структури. Культурна структура являє собою комплекс тих цінностей і норм, які вказують на поведінкову орієнтацію членів суспільства або груп, а під соціальною структурою мається на увазі той комплекс суспільних взаємин, в якому існують члени суспільства або групи. На думку Р. Мертона, аномія – це результат конфлікту між «культурою» і «соціальними структурами». Іншими словами аномія виражає такий розпад в культурній структурі, який відбувається тоді, коли існує гостре розходження між культурними нормами та соціально структурованими можливостями людей як членів певних груп діяти згідно із цими культурними нормами. В першу чергу Р. Мертона цікавить невідповідність (конфлікт) між культурними цілями суспільства і доступом певних верств населення до інституційних (легальних) засобів їх досягнення. Внаслідок такого конфлікту виникає напруження, яке і призводить до аномії [4, с. 284–289]. Зокрема, Р. Мертон підкреслював, що мірою того, як відбувається розмивання інституційних норм, суспільство стає нестабільним і в ньому з'являється аномія. В таких випадках люди не можуть досягти своїх цілей законними засобами і починають широко використовувати нелегальні, але більш ефективні. Відповідний цьому процес називається девіаційним відхиленням, тобто це результат конфлікту соціально визнаних цілей і засобів їх досягнення. Аномію загострює і падіння поваги особистості до існуючих правових і моральних норм.

Після виходу публікацій Р. Мертона «теорія аномії переважала в кримінологічній літературі протягом 50-х, 60-х років XX століття, після чого спостерігалось зниження інтересу до цієї теорії» [5, с. 167]. Черговий інтерес до концепції аномії виник у 90 рр. На особливу увагу заслуговують роботи американських кримінологів С. Месснер і Р. Розенфельда, які в 1994 р опублікували монографію «Злочинність і американська мрія», а також статтю «Злочинність і американська мрія: інституційний аналіз», в яких вони, ґрунтуючись на концепції аномії Р. Мертона, виклали «теорію інституціональної аномії». Зазначені вчені висунули гіпотезу, згідно з якою надмірний акцент на економічних цілях, в сукупності з девальвацією неекономічних інститутів в суспільстві, призводить до зростання рівня злочинності [2, с. 235].

Наведені вище концепції аномії є соціологічними, тобто розглядають її як соціальний феномен, стан суспільства. Існують також психологічні підходи, які розуміють аномію як стан окремого індивіда [5; 6]. При цьому нерідко простежується очевидна тенденція до підміни соціологічного поняття аномії психоло-

гічними концепціями, натомість ще Р. Мертон слушно зазначав, що «психологічне поняття аномії є складовою частиною соціологічного поняття аномії, а не заміником для нього» [4, с. 283].

В цілому теорію аномії можна вважати однією з найбільш переконливих спроб пояснення девіантної поведінки. Проте важливим завданням кримінології є не лише теоретико-методологічний аналіз аномії, але і спроба її емпіричної верифікації, зокрема, встановлення індикаторів ступеня аномійності конкретного суспільства (держави). Аномія як така є надзвичайно сильним девіантогенним фактором, тобто продукує різні форми девіантної поведінки в суспільстві. Найбільш важливими потенційними індикатори соціальної аномії можна вважати злочинність в цілому та окремі її прояви (передусім умисні вбивства), самогубства, корупцію (індекс сприйняття корупції), а також рівень соціального капіталу, тобто ступінь довіри людей один до одного. Індекс умисних вбивств та індекс самогубств (кількість на 100 тис. жителів) в сукупності характеризують ступінь соціальної патології суспільства. Іноді показниками аномії вважають ще й деякі інші індикатори, зокрема, вживання алкоголю на д. н., кількість осіб, які вживають наркотики, кількість розлучень, кількість абортів, підліткову вагітність та деякі інші.

З окремих регіонів світу найгостріше аномія проявляється в більшості держав Африки, Центральної Америки, пострадянських країнах. Водночас взаємозв'язок різних індикаторів аномії не є лінійним та однозначним: є держави, в яких окремі прояви соціальної аномії є високими, а інші – низькими. Наприклад, в багатьох розвинутих державах низький індекс умисних вбивств та корупції, але високий індекс самогубств; в деяких країнах, які розвиваються, протилежна ситуація. В цілому найбільш благополучними в світі в аспекті аномії є Скандинавські держави, Швейцарія, Нідерланди, Нова Зеландія, Сінгапур, в яких індекс вбивств та корупції є дуже низькими, а довіра до людей – високою. Водночас в зазначених державах, окрім Сінгапуру, вищим за середній є індекс суїцидів. Натомість у таких розвинутих державах ЄС, як Греція і Кіпр низьким є індекс умисних вбивств та самогубств, проте доволі висока корупція та низький рівень соціального капіталу. На думку І.Коха, масова аномія в пострадянських країнах має істотну специфіку. Політичні та соціально-економічні реформи супроводжувалися зміною ціннісних орієнтацій та радикальною зміною законодавства. Співіснування колишньої нормативно-ціннісної системи і нової супроводжувалося конфліктами, моральними колізіями, дезорганізованістю в суспільстві. Тут можна виявити всі ознаки глибокої соціальної аномії [7, с. 68].

Ситуація в Україні, як і можна було очікувати, є невтішною: індекс умисних вбивств і самогубств у нас вище середньосвітового, надзвичайно висока корупція, масова алкоголізація населення, низький рівень соціального капіталу. Соціологи також вказують на масову аномійну деморалізованість українського суспільства [3, с. 8].

Список бібліографічних посилань

1. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / пер. с фр. с сокр. ; под ред. В. А. Базарова. М. : Мысль, 1994. 399 с.; Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности (современные буржуазные теории) : сб. ст. / под ред. проф. А. С. Никифорова. М. : Прогресс, 1966. С. 39–45.
2. Дрёмин В. Н. Социальная аномия как криминологический феномен. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 230–241.
3. Головаха Е. И., Панина Н. В. Постсоветская аномия в России и Украине: современное состояние и пути преодоления. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 5–10.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. М. : АСТ, 2006. 873 с.
5. Лыткина Е. И. Операционализация понятия «аномия» в эмпирических исследованиях: аналитический обзор. *Социология*. 2014. № 38. С. 165–199.
6. Плетнев А. В. Теория аномии в современной криминологии. *Современные научные исследования и инновации*. 2015. № 7, ч. 5. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2015/07/47438> (дата звернення: 13.03.2018).
7. Кох И. А. Социальная аномия и социальное управление. *Известия Уральского государственного университета*. 2006. № 42. С. 62–71.

Одержано 14.03.2018